

Κωστής Κοκκινόφτας

Κέντρο Μελετών Ιεράς Μονής Κύκκου

Ο ΜΗΤΡΟΠΟΛΙΤΗΣ ΠΑΦΟΥ (1767-1790) ΑΓΙΟΣ ΠΑΝΑΡΕΤΟΣ

Η Κυπριακή Εκκλησία ανέδειξε στα χρόνια της Τουρκοκρατίας τέσσερις Αγίους, τον Επίσκοπο Πάφου Πανάρετο και τους Νεομάρτυρες Γεώργιο ή Ιωάννη, όπως είναι στην πραγματικότητα το όνομά του, Πολύδωρο και Μιχαήλ, οι οποίοι, όμως, σε αντίθεση με τον Άγιο Πανάρετο, έζησαν και μαρτύρησαν μακριά από την Κύπρο. Η παλαιότερη μαρτυρία, που έχουμε υπόψη μας για τον βίο του Αγίου Παναρέτου, ανάγεται στο έτος 1746, οπότε, σύμφωνα με τα γραφόμενα σε κώδικα της Μονής του Αγίου Νεοφύτου, ο τότε Αρχιεπίσκοπος Κύπρου Φιλόθεος διόρισε «τον Έξαρχον κυρ Πανάρετον» Ηγούμενο της Μονής. Σε διευκρινιστική σημείωση, όμως, αναφέρεται ότι ύστερα από την πάροδο μερικών ημερών, για λόγους που δεν αποσαφηνίζονται, παραιτήθηκε της ηγουμενίας. Η ταύτιση του «Εξάρχου κυρ Παναρέτου» της ανωτέρω καταγραφής με τον Άγιο Πανάρετο είναι βέβαιη, αφού την περίοδο αυτή είχε πράγματι το διακόνημα του Εξάρχου, όπως μαρτυρείται σε επιγραφή του έτους 1755, που υπήρχε στο καθολικό της Μονής του Αγίου Αναστασίου της φερόμενης ως γενέτειράς του Περιστερωνοπηγής, τις δαπάνες για την ανακαίνιση του οποίου κατέβαλε, μαζί με κατοίκους της περιοχής. Ας σημειωθεί ότι στον ίδιο ναό μερίμνησε και αγιογραφήθηκαν τέσσερις τουλάχιστον εικόνες, οι οποίες όμως σήμερα είναι άγνωστο τι απέγιναν, ύστερα από την τουρκική εισβολή του 1974.

Αρκετές πληροφορίες για τη ζωή του Αγίου Παναρέτου διασώζει το «Χρονικό» του Οικονόμου Παλουριωτίσης Ιωακείμ, το οποίο έχει χρονολογία πρώτης καταγραφής το έτος 1750 και τελευταίας το 1791. Σε αυτό ο χρονικογράφος αναφέρεται για πρώτη φορά στον Άγιο κατά το έτος 1764, όταν ο φρούραρχος της Κερύνειας Χαλήλ στασίασε εναντίον της τοπικής κεντρικής διοίκησης, επικεφαλής μεγάλης ομάδας Οθωμανών. Όπως σημειώνει, ο Άγιος Πανάρετος ήταν τότε προϊστάμενος της Μονής Παλουριωτίσης, οπότε υποχρεώθηκε, λόγω της τεταμένης κατάστασης και των βιαιοπραγιών, που προέβαιναν οι στασιαστές, να καταφύγει στη Λάρνακα, πιθανότατα γιατί σε αυτήν υπήρχε μεγαλύτερη ασφάλεια, εξαιτίας της εκεί παρουσίας των ευρωπαϊκών προξενείων.

Τρία χρόνια αργότερα, στις 11 Ιανουαρίου 1767, ο Άγιος Πανάρετος εξελέγη στον μητροπολιτικό θρόνο Πάφου, σε διαδοχή του μέχρι τότε Μητροπολίτη Χρυσάνθου, ο οποίος μερικές ημέρες προηγουμένως είχε εκλεγεί νέος Αρχιεπίσκοπος Κύπρου. Σύμφωνα με το σχετικό υπόμνημα, που σώθηκε σε κώδικα του Αρχείου της Αρχιεπισκοπής, η εκλογή του έγινε από τους Μητροπολίτες Κιτίου Μακάριο και Κυρηναίας Χρυσάνθο με προτροπή του προεδρεύοντος Αρχιεπισκόπου Χρυσάνθου. Η χειροτονία του πραγματοποιήθηκε στις 14 του ίδιου μηνός, στον ναό της Παναγίας της Φανερωμένης, στη Λευκωσία.

Είναι αξιοσημείωτο ότι στο ανωτέρω υπόμνημα, ο Άγιος Πανάρετος αποκαλείται «πανοσιώτατος και λογιώτατος εν ιερομονάχοις». Ωστόσο, ο σύγχρονός του Καισάριος Δαπόντες, σε κείμενό του αφήνει να εννοηθεί ότι επρόκειτο για άμουσο Ιεράρχη. Η άποψη αυτή, όμως, ελέγχεται ως ανακριβής, τόσο από την ανωτέρω σημείωση στο υπόμνημα εκλογής ως «λογιωτάτου», όσο και από παρόμοια αναφορά σε σωζόμενη ευχή του έτους 1780 σε κώδικα του Αρχείου της Μητρόπολης Πάφου, η οποία διαβαζόταν στους ναούς με την ευκαιρία της γιορτής των Χριστουγέννων. Σημαντική επίσης μαρτυρία του φιλόμουσου χαρακτήρα του αποτελεί η ανάληψη εκ μέρους του της δαπάνης για την έκδοση στη Βενετία, το 1780, με επιμέλεια του Αρχιμανδρίτη Κυπριανού, του ογκώδους έργου του νεοαριστοτελικού φιλόσοφου Θεόφιλου Κορυδαλέα «Περί γενέσεως και φθοράς κατ' Αριστοτέλην», που αποτέλεσε σπουδαίο απόκτημα για τη νεοελληνική γραμματεία.

Κατά τη διάρκεια της αρχιερατείας του, ο Άγιος Πανάρετος ανέπτυξε, μέσα στις δύσκολες συνθήκες της εποχής, σημαντική εκκλησιαστική και ποιμαντική δράση, γεγονός που συνέτεινε, ώστε να αναδειχθεί στον διαπρεπέστερο Μητροπολίτη Πάφου των χρόνων της Τουρκοκρατίας. Μεριμνήσε, ανάμεσα στα άλλα, για την ανοικοδόμηση πολλών ναών και Μονών της επαρχίας του, όπως του ναού του Αγίου Δημητρίου της Νικόκλειας, του καθολικού των Μονών Χρυσορρογιατίσσης, Αγίων Αναργύρων Γιόλου, Τιμίου Σταυρού Ανώγυρας και άλλων.

Ακόμη, ενδιαφέρθηκε για την αγιογράφηση εικόνων για τους ναούς της μητροπολιτικής του περιφέρειας, όπως την εικόνα του Αποστόλου Φιλίππου για το καθολικό της Μονής του Τιμίου Σταυρού Ομόδους, στο αριστερό κάτω άκρο της οποίας απεικονίζεται και ο ίδιος να προσφέρει στον Απόστολο την ιερή κέρα του μέσα σε αργυρεπίχρυση λειψανοθήκη. Ας σημειωθεί ότι ο Άγιος είχε μεριμνήσει και για την κατασκευή της περίτεχνης

αυτής λειψανοθήκης, όπου θησαυρίστηκε η τίμια κάρα του Αποστόλου Φιλίππου, η οποία φυλασσόταν αρχικά στον ομώνυμο ναό στο χωριό Άρσος Λεμεσού, και που βρίσκεται από τότε στον ναό του Ομόδους.

Κατά τη διάρκεια της αρχιερατείας του, ο Άγιος Πανάρετος συμμετείχε επίσης σε πολλές αποφάσεις, που λήφθηκαν από την Ιερά Σύνοδο της Κυπριακής Εκκλησίας, για την πνευματική στήριξη των υπόδουλων Χριστιανών, όπως στην έκδοση τεσσάρων συνοδικών εγκυκλίων, που σώθηκαν σε κώδικα του Αρχείου της Αρχιεπισκοπής και οι οποίες, όπως υποστηρίχθηκε, συντάχθηκαν ύστερα από πρωτοβουλία του. Με αυτές επιδιωκόταν να ρυθμιστεί ο μοναχικός βίος και να επικεντρωθούν όσοι εγκαταβίωναν στις Μονές της εποχής στην πνευματική τους αποστολή. Ακόμη, αναφέρονταν σε ζητήματα του κοινωνικού βίου των κατοίκων, και έδιναν σχετικές οδηγίες για διάφορα θέματα, όπως για τη χρονική διάρκεια των αρραβώνων και τον τρόπο τέλεσης του μυστηρίου του γάμου.

Δραστηριοποιήθηκε επίσης στους αγώνες της Κυπριακής Εκκλησίας για την προστασία των υπόδουλων Χριστιανών από τη βάναυση συμπεριφορά των κρατούντων, όπως για την απαλλαγή του νησιού από τον Οθωμανό διοικητή Χατζημπακκή αγά, ο οποίος κυβερνούσε τυραννικά από το 1775. Για τον λόγο αυτό, μαζί με τους υπόλοιπους Αρχιερείς, ανεχώρησαν κρυφά για την Κωνσταντινούπολη, τον Αύγουστο του 1783, με σκοπό να καταγγείλουν στον Σουλτάνο τις σκληρές μεθόδους διακυβέρνησης του Οθωμανού διοικητή. Κατάφεραν μάλιστα, ύστερα από πολλές περιπέτειες, να πετύχουν την έκδοση από την Πύλη διατάγματος εξορίας του Χατζημπακκή στη Γιάφα και την απαλλαγή του νησιού από την παρουσία του.

Ο Άγιος Πανάρετος απεβίωσε σε μεγάλη ηλικία, την 1η Μαΐου του 1790, και ετάφη πίσω από το ιερό βήμα του καθεδρικού ναού του Αγίου Θεοδώρου της Πάφου, εκεί όπου ανηγέρθη αργότερα κωδωνοστάσιο. Σύμφωνα με τις πηγές της εποχής, έζησε βίο υποδειγματικά ενάρετο και ασκητικό, και φρόντιζε να διδάσκει τους πιστούς με νουθεσίες και προτροπές, καθώς και με το άγιο παράδειγμά του. Η φήμη της ταπεινής και ενάρετης ζωής του είχε ξεπεράσει από πολύ νωρίς τα σύνορα της Κύπρου, με αποτέλεσμα, ο προαναφερθείς Καισάριος Δαπόντες να τον χαρακτηρίσει με τη φράση «ζωντανή αρετή» και να ευχηθεί ώστε «ο Θεός να τον πολυετεί» για το καλό του ποιμνίου του.

Όπως διασώθηκε στον βίο του, που γράφτηκε το 1798, δηλαδή μόλις οκτώ χρόνια ύστερα από τον οσιακό θάνατό του, και εκδόθηκε το 1805 στη Βιέννη, ο Άγιος μεριμνούσε με πολλή επιμέλεια, ώστε να αποκρύπτει την ασκητική ζωή του, ακόμη και από τους οικείους του. Αναφέρεται δε, ότι ήταν πάντοτε πράος και ταπεινός, και ότι συμπεριφερόταν με πολλή αγάπη προς τους πιστούς. Επίσης, ότι ήταν λιτοδίαιτος και έτρωγε μόνο μια φορά την ημέρα, ύστερα από τον εσπερινό, προσποιούμενος ότι αυτό οφειλόταν σε στομαχική ασθένεια. Ακόμη, ότι το κρεβάτι του δεν είχε στρώμα ή προσκέφαλο και συνήθιζε να αγρυπνεί όρθιος κατά το μεγαλύτερο μέρος της νύχτας και να προσεύχεται, όπως είχαν διαπιστώσει οι ένοικοι της Μητρόπολης Πάφου, που τον είχαν παρακολουθήσει, χωρίς ο ίδιος να γνωρίζει οτιδήποτε. Εξομολογείτο δε κάθε Σάββατο και λειτουργούσε πάντοτε με φόβο και δάκρυα, λόγω της πολλής του ευλάβειας και κατάνυξης.

Σύμφωνα με σχετικές μαρτυρίες, ο Άγιος Πανάρετος θαυματοουργούσε από τότε που βρισκόταν στη ζωή, όπως όταν έδωσε εντολή σε ψευδόμενο ιερέα να σωπάσει και αυτός βουβάθηκε. Στη συνέχεια, όμως, όταν ο ιερέας, λίγο πριν από τον θάνατό του, μετανόησε, του έλυσε τη γλώσσα και τον εξομολόγησε. Ακόμη αναφέρεται ότι ο Άγιος προγνώρισε τον θάνατό του και ετοίμασε ο ίδιος τα εντάφια και τον τάφο του. Ακολούθως ασθένησε και άρχισε να εξαντλείται, οπότε κάλεσε κοντά του τον Πρωτοσύγκελλο και του ζήτησε να μεταβεί στο μικρό λιμάνι της Πάφου, για να συνοδεύσει τον Μητροπολίτη Καρπάθου Παρθένιο, που θα έφτανε με πλοιάριο, για να τον εξομολογήσει. Ο Πρωτοσύγκελλος, παρά το γεγονός ότι απόρησε για τις εντολές του Αγίου και θεώρησε ότι οφείλονταν σε γεροντικό παραλήρημα, εντούτοις μετέβη στο λιμάνι, όπου ύστερα από λίγο είδε να προσαράζει πλοίο, το οποίο, εξαιτίας της τρικυμίας, βρήκε εκεί ασφαλές καταφύγιο. Στη συνέχεια, έκπληκτος πληροφορήθηκε από τον καπετάνιο, ότι είχαν άλλη πορεία, αλλά ενάντιοι άνεμοι τον υποχρέωσαν να προσαράξει στο λιμάνι της Πάφου, και ότι σε αυτό επέβαινε ο Μητροπολίτης Καρπάθου.

Ο τελευταίος άκουσε με συγκίνηση τα όσα του διηγήθηκε ο Πρωτοσύγκελλος και θαύμασε για το προορατικό χάρισμα του Αγίου. Ακολούθως έσπευσε στη Μητρόπολη, όπου συνάντησε και εξομολόγησε τον Άγιο, που του ζήτησε να παραμείνει για άλλη μια μέρα στην πόλη, ώστε να τελέσει την εξόδιο ακολουθία του. Τον πληροφόρησε ακόμη, ότι είχε ενδυθεί κατάλληλα και δεν χρειαζόταν καμιά άλλη ετοιμασία, παρά να τοποθετηθεί στον τάφο.

Πράγματι, ο Άγιος απεβίωσε την επομένη και ο Παρθένιος διεμήνυσε τις σχετικές οδηγίες για την ταφή προς τον Πρωτοσύγκελλο. Ωστόσο, ο τελευταίος παράκουσε τη σύσταση και, κινούμενος από αγάπη προς τον Γέροντά του, θέλησε να ετοιμάσει κατάλληλα το σκήνωμα για την ταφή. Απεκαλύφθηκαν τότε οι δύο αλυσίδες, με τις οποίες ο Άγιος ήταν περιζωσμένος σταυροειδώς, μιμούμενος κατά τον τρόπο αυτό τους παλαιούς ασκητές της ερήμου και ενθυμούμενος διαρκώς τον σταυρικό θάνατο του Χριστού, και οι οποίες είχαν εισχωρήσει από την πολυκαιρία στο ασκητικό του σώμα. Τότε έγινε γνωστή η μεγάλη του άσκηση και θαυμάστηκε το ύψος της ταπείνωσής του, αφού ούτε μετά τον θάνατό του επιθυμούσε να τιμηθεί, επιδιώκοντας να ταφεί μαζί του και το μεγάλο μυστικό της ασκητικής ζωής του.

Ακολούθως, ο Μητροπολίτης Καρπάθου έγινε μάρτυρας και του πρώτου θαύματος του Αγίου Παναρέτου, ύστερα από την οσιακή κοίμησή του. Όπως αναφέρεται στον βίο του, την ώρα που η πομπή με το ιερό λείψανο εξερχόταν από τον ναό, ένας πτωχός παραλυτικός, τον οποίο είχε υπό την προστασία του, σύρθηκε κλαίοντας και θρηνώντας, για να αποχαιρετίσει τον ευεργέτη του, οπότε, αγγίζοντας το φέρετρο, ανέκτησε την υγεία του, κατά θαυμαστό τρόπο.

Στο μεταξύ, η φήμη για την ασκητική ζωή του αποβιώσαντος Μητροπολίτη διαδόθηκε ευρέως στην κυπριακή κοινωνία της εποχής, με αποτέλεσμα ο Αρχιεπίσκοπος Χρύσανθος να μεταβεί στην Πάφο, από όπου παρέλαβε και μετέφερε στην Αρχιεπισκοπή τις αλυσίδες, τις οποίες, όπως αναφέρεται στον βίο, πολλοί ασθενείς, που τις προσκυνούσαν, θεραπεύονταν. Στη συνέχεια αυτές περιήλθαν στην κατοχή συγγενών του Αγίου, οι οποίοι τις μετέφεραν, στις αρχές του 20ού αιώνα, στη Μονή Σταυροβουνίου, όπου βρίσκονται σήμερα.

Το γεγονός ότι ο Άγιος Πανάρετος έφερε αλυσίδες, και ακολουθούσε το πολύ δύσκολο πρότυπο άσκησης των αρχαίων ασκητών, ενώ ζούσε στον κόσμο και καθημερινά ήταν επιφορτισμένος με τις ποικίλες μέριμνες του αρχιερατικού του αξιώματος, προκαλεί ιδιαίτερη εντύπωση. Είναι δε πολύ πιθανόν να άντλησε το ασκητικό του ιδεώδες από τον Άγιο Νεόφυτο τον Έγκλειστο, το ιερό λείψανο του οποίου είχε βρεθεί την εποχής αυτή και, όπως μαρτυρεί ο Αρχιμανδρίτης Κυπριανός, που ήταν παρών στην εκταφή, ήταν επίσης περιζωσμένο με αλυσίδες.

Η επίσημη συμπερίληψή του Αγίου Παναρέτου στη χορεία των Αγίων της Ορθόδοξης Εκκλησίας πραγματοποιήθηκε ύστερα από το έτος 1793, όταν ο Μητροπολίτης Καρπάθου Παρθένιος μετέβη στην Κωνσταντινούπολη και κατέθεσε στην Ιερά Σύνοδο του Οικουμενικού Πατριαρχείου τα σχετικά με την αγιότητά του. Η δε διακήρυξή της πραγματοποιήθηκε όταν Οικουμενικός Πατριάρχης ήταν ο Γεράσιμος Γ΄ ο Κύπριος, πιθανότατα κατά το έτος 1794, οπότε εστάλη σχετική αναφορά από τον Αρχιεπίσκοπο Κύπρου Χρύσανθο.

Μερικά χρόνια αργότερα, ο βίος του Αγίου Παναρέτου περιελήφθη σε τόμο, που, όπως αναφέρθη, τυπώθηκε το 1805. Από τον ανωτέρω τόμο και από τη χειρόγραφη παράδοση του Αγίου Όρους, που διέσωσε τον βίο του Αγίου, καθώς και από ακολουθίες αφιερωμένες σε αυτόν σε αρκετούς κώδικες Μονών, άντλησε ο Κωνσταντίνος Δουκάκης τα σχετικά, που περιέλαβε στον Συναξαριστή του, που εξέδωσε στην Αθήνα το 1892. Ακολούθως στα νεότερα χρόνια, με βάση την έκδοση αυτή, ο βίος και η ακολουθία του Αγίου Παναρέτου περιλήφθηκαν σε αγιολόγια και Συναξαριστές, όπως από τον Βίκτωρα Ματθαίου στον Συναξαριστή του, του έτους 1946. Ας σημειωθεί ότι ο Ματθαίου παρέθεσε και φωτογραφία τοιχογραφίας, που βρίσκεται στο ιερό βήμα του ναού της Μονής Φανερωμένης, στο νησί Σαλαμίνα, αναφέροντας ότι αυτή απεικόνιζε τον Άγιο, άποψη που υιοθετήθηκε και από μελετητές της κυπριακής εκκλησιαστικής ζωής. Ωστόσο, κάτι τέτοιο δεν ανταποκρίνεται προς την πραγματικότητα, αφού η αγιογράφηση του καθολικού της Μονής της Φανερωμένης, σύμφωνα και με σχετική επιγραφή, έγινε το 1735, πολλά δηλαδή χρόνια πριν από τον οσιακό θάνατο του Αγίου.

Στο μεταξύ στην Κύπρο, από ό,τι έχουμε υπόψη μας, ο Άγιος Πανάρτεος δεν έτυχε οποιασδήποτε τιμής και ούτε αγιογραφήθηκαν εικόνες του, ενώ με την πάροδο του χρόνου λησμονήθηκε ο τάφος του, γι' αυτό και δεν είναι γνωστό σήμερα πού βρίσκονται τα λείψανά του. Ωστόσο, ύστερα από τη συμπερίληψη του βίου του στους Συναξαριστές των Δουκάκη και Ματθαίου άρχισε σταδιακά ο βίος του Αγίου Παναρέτου και η φήμη της ασκητικής του ζωής να διαδίδεται με τη δημοσίευση πολλών άρθρων ή αναφορών σε περιοδικά εκκλησιαστικού ενδιαφέροντος, στον ημερήσιο τύπο, σε βιβλία ευρύτερης θεματολογίας και σε ποικίλα αγιολογικά έντυπα. Ακόμη, αγιογραφήθηκαν φορητές εικόνες του για τα προσκυνητάρια των ναών των χωριών και των πόλεων, και έγιναν τοιχογραφίες του.

Μάλιστα, το 1989, με πρωτοβουλία ευσεβών Χριστιανών, ανηγέρθη ναός επ' ονόματί του, στο χωριό Κολώνη της Πάφου. Σήμερα ο Άγιος Πανάρετος τιμάται ευρύτατα στο νησί και θεωρείται από τις κορυφαίες μορφές του τοπικού αγιολογίου.

Ομιλία στο «Γ' Διεθνές Συνέδριο Κυπριακής Αγιολογίας», που διοργάνωσε η Ιερά Μητρόπολη Κωνσταντίας και Αμμοχώστου στο Συνοδικό της Ιεράς Μητροπόλεως Κωνσταντίας - Αμμοχώστου στο Παραλίμνι, στις 27.2.2016.